

Mikoviny Sámuel egy elfeledett térképe

Horváth István

A Pécsi Püspöki Levéltárban 2006 nyarán, egy addig zárva lévő páncélszekrény aljából, Mohács előtti oklevelek közül több 18–19. századi nyomtatott térképpel együtt került elő a tanulmányban szereplő térkép. Már az első pillantásra észrevehető volt, hogy egy igen értékes darabról van szó, melynek címe: *Map(p)a Inclyti Comitatus Baranyiensis. In quo existentia Dominia Coloribus Sequestrata consistit hic Com. IV. Processibus qui pariter sunt designati.* A vászonra kasírozott mappa térképtükrének mérete 50 × 40 centiméter, a bal oldalán, a hajtás mentén égés nyoma látszik, de ez tartalmában sérülést nem okozott (*Lásd a hátsó belső borítón*).

A térkép méretaránya Pécs–Mohács viszonylatában, azaz kelet-nyugati irányban 1:291 864, Pécs–Dombóvár, azaz észak-déli irányban pedig 1:335 660. A térképen tus és gubacstinta használatát látjuk, de ezek mellett észrevehető, hogy a rajzoló először grafitfával rajzolta meg a vonalakat, ábrákat és írta föl a neveket, majd ezeket később rajzolta át tussal vagy gubacstintával. Tüzetes vizsgálat során észrevehető a rajzolást segítő derékszögű vonalhálózat is. A térkép készítője a vármegyehatárokat szaggatott vonallal jelölte és színezéssel emelte ki: Somogy vármegye határát sötét rózsaszínnel, Tolna vármegyéét pedig élénk citromsárgával. Szintén szaggatott vonallal választotta el egymástól a négy – pécsi, siklósi, mohácsi és hegyháti – szolgabírói járást. A térkép névanyaga nagyon gazdag. A megyeszékhelyet, Pécsét (5. Ecclesiae) és a nagyobb településeket – Mohácsot, Pécsváradot, Dunaszekcsőt – piros tintával rajzolt város képe jelöli. A Somogy vármegyében elhelyezkedő Sziget (Szigetvár) városát fekete tintával rajzolta meg hasonló módon. A településeket jelölő köröknél csaknem minden településen látható a grafitfával megrajzolt templomos település jele, egy kör tetején elhelyezkedő stilizált torony kereszttel, de ezeket tussal

vagy tintával már nem rajzolták át. A települések mellett több pusztát is feltüntet a térkép rajzolója Mohácstól északra (Doboka, Ujfalú, Monyoka stb.), de ezeket a településneveket nem tussal, hanem gubacstintával írta fel. Hasonlót figyelhetünk meg a Pécstől délnyugatra ábrázolt Gadány és Pázdány helységeknek is. A térkép feltüntet néhány uradalmat is, amelyek határait pontokkal jelöli. A térkép vízrajzi ábrázolása nagyon részletes, de az összes ábrázolt vizet nem nevezi meg. A két nagy folyó, a Duna és a Dráva mellett az Almás-, a Kapos-, a Karasica- és a Csele-patakot is megnevezi, amelyeket mérettől függetlenül „folyónak” nevez. A domborzat jelölésére a térkép készítője a halmos ábrázolási módot használja. A térképen kétfajta kézírás is megkülönböztethető. A Pécstől nyugatra ábrázolt községek neveit – Cserdi, Helesfa, Bitsérd, Tartsa és S. Gál – egy másik kéz vitte fel a térképre, mint a többi települést. Így minden valószínűség szerint a térképet nem egy kéz alkotta és nem egy alkalommal, hanem több lépcsőben készült.

Mélyreható vizsgálat után szembetűnik, hogy a térkép készítői nem fejezték be művüket. Egyrészt a különböző színekkel ábrázolt uradalmak közül csak hetet nevezett meg, míg a megyében szintén nagybirtokkal rendelkező pécsi püspöki, káptalani, székesegyházi és papnevelő intézeti uradalmakat semmilyen módon nem jelölte, hasonlóan a pécsváradai apátság birtokához. Másrészt a településeket feltüntető jeleket nem minden esetben rajzolták át tussal vagy gubacstintával.

Felvetődik a kérdés, hogy pontosan mikor készült a térkép. Mivel a térképen sem aláírás, sem datálás nem található, ezért más módon kell meghatároznunk keletkezésének idejét. A 18. század elején a baranyai uradalmak tulajdonviszonya sűrűn változott. A török hódoltság megszűnte után felállított Újszerzeményi Bizottság

feladata volt, hogy a felszabadított területek tulajdonviszonyait megállapítsa, igazolás alapján a régi tulajdonosoknak visszajuttassa a fegyverválság lefizetése után, illetve a Bizottság a császár háborúk során felhalmozódott költségeit is igyekezett csökkenteni úgy, hogy a fegyverválság megfizetése ellenében jutalmul birtokot juttatott a felszabadító háborúban résztvevő tábornokoknak vagy a közreműködő kamarai tisztviselőknek. Így kapott 26 faluból álló birtokot Baranyában Savoyai Eugen tábornagy érdemei elismeréséül, amely halála után, 1736-ban a kincstárra szállt és királyi birtok lett belőle. Ezt a birtokot a térkép F betűvel jelöli és már királyi birtoknak tünteti föl, tehát mindenképpen 1736 utáni állapotot tükröz. A térképen D betűvel jelölt Breineranum uradalmat Preiner Szigfrid, az Udvari Kamara elnöke birtokát leányági örököse 1743 januárjában adta el a Vécsey családnak¹. Ezeket az adatokat összevetve készítésének idejét az 1736 és 1742 közötti időszakra tehetjük, ami tovább emeli a térkép értékét, mivel Baranya vármegye első részletes ábrázolásának tekinthetjük.

A térkép külseje alapján felmerül a kérdés, hogy ki készítette. A térképész nem jegyezte aláírásával művét, de a térképet keretező sárga-fekete fokhálózat, illetve a pozsonyi kezdő meridián használata a 18. század híres térképészére, Mikoviny Sámuelre utal, azonban a kérdés alaposabb vizsgálatot igényel.

Mikoviny az ország térképezését Bél Mátyás *Notitia*-jával kapcsolatban kezdte meg, mely megyénként mutatja be Magyarország földrajzát és történelmét. Ezt a nagyszabású munkát 1731-ben kezdte el, miután az uralkodó III. Károly támogatását is elnyerte². Természetesen nem egyedül végezte el az ország feltérképezését, több munkatárssal is dolgozott, például Kovács Jánossal, Matolai Jánossal, Krey János

Andrással. Bendefy László munkájából tudjuk, hogy Mikoviny Sámuelre várt Baranya térképének elkészítése³. Bél Mátyás 1732-ben levelet írt a Helytartótanácsnak, melyben Mikoviny munkásságára is több utalást tesz. Ebben a levélben Baranya vármegye térképét nagyrészt elkészültként jellemzi⁴, vagyis bizonyítottan vehetjük, hogy Mikoviny valóban járt a megyében térképezés céljából 1732 előtt, azonban nem ismert, hogy később is eljutott-e ide.

Érdekes összehasonlítás a pécsi térkép jellemzőit Mikoviny térképeivel. A térkép elkészítésének idejében még nem voltak egyezményes jelek, minden térképkészítő maga alakította ki jelrendszerét. Mikoviny azonban nem önálló térképeket készített, hanem sorozatot alkotott, hasonló célzatú térképezési munkát végzett. Jelmagyarázat nem található a térképein, de mindig ugyanazt a jelrendszert használta, amely ezen a térképen is megfigyelhető. Ha a térkép jelrendszerét összehasonlítjuk Bendefy László munkájában bemutatottakkal, akkor teljes egyezést találunk (*1. ábra*). A most előkerült térképen a szerző halmos ábrázolás módot alkalmaz a domborzati viszonyok bemutatásánál, Mikoviny a kéziratot térképein szintén ugyanezt az ábrázolás módot használta a csíkozás mellett. Ha megnézzük az egyes települések mellett található jeleket, szintén egyezést találunk: Mikoviny térképein a mezővárosokat egy kör köré rajzolt három stílizált épülettel, vagy egy körből és felé és jobbról mellé rajzolt két négyzetből álló épülettel jelöli, csakúgy, mint a pécsi térkép készítője Hidor és Olasz községeket⁵.

Szintén Mikovinyre utal, hogy a most előkerült térkép a korabeli térképekhez képest szokatlanul kiemelkedő pontosságot mutat. Mikoviny Sámuel 1732-ben Pozsonyban jelentette meg „*Epistola de Methodo Concinnandarum Mapparum*” című tanulmányát, melyben írásban is rögzítette a térképkészítés korszerű alapelveit. Ebben megállapítja, hogy a térképeket négyféle: asztronómiai,

¹ Angyal Pál: Baranya vármegye 1732-től 1743. okt. 29-ig. Baranya vármegye 1742. október 29-étől 1750. július 17-ig. In.: Pécs-Baranya Megyei Múzeumok Egyesületének Értesítője 1910/3. 80–87.; 1911/1. 13–18.

² Mikoviny Sámuel (Ábelfalva, 1700 – Trencsén, 1750. márc. 26.): matematikus, mérnök és térképész, korának jelentős magyar polihisztorja, a tudományos kartográfia első magyar művelője, a magyar műszaki felsőoktatás úttörője. (<http://mek.niif.hu/00300/00355/html/>)

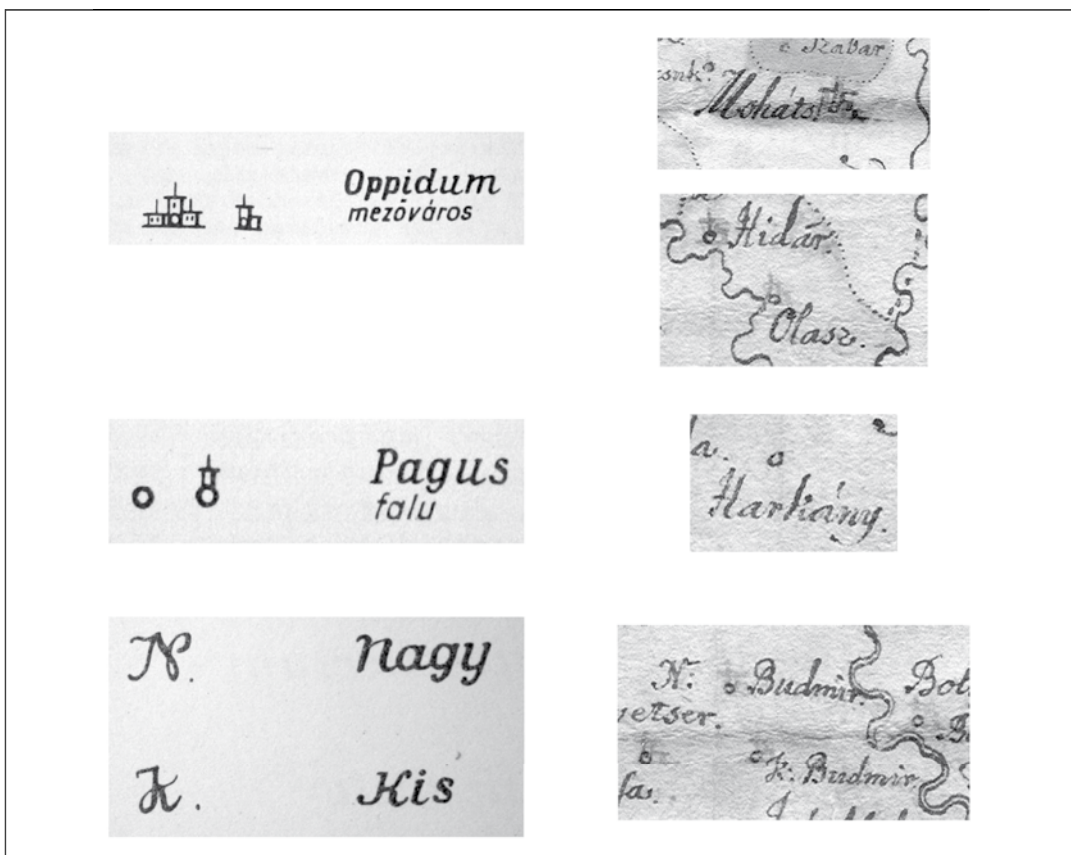
³ Bendefy László: Mikoviny Sámuel megyei térképei, különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár kéziratárának Mikoviny-térképeire. 1976, Budapest, I–II. I. 25.

⁴ Tóth Gergely: Bél Mátyás kéziratjai a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában. Budapest, 2006. 76.

⁵ Bendefy 1976. I. 50–54.

geometriai, mágneses és vízrajzi alapra kell helyezni. Az elsőn azt érti, hogy kellő számú csillagászati helymeghatározást kell végezni. Mikoviny fellépése után már nem lehetett többé nagyobb terület felmérését asztrogeodéziai mérések nélkül végrehajtani, ebben a vonatkozásban nemcsak Magyarországon, de az egész

most előkerült térképen is. A meridián beosztása a térképen 5 percenkénti, a kezdő $0^{\circ} 55'$, az utolsó pedig $2^{\circ} 10'$. A kezdő szélességi adat $45^{\circ} 15'$, az utolsó pedig $46^{\circ} 20'$. Így a térképen Pécs földrajzi koordinátái a következők: $45^{\circ} 55'$ ész., $1^{\circ} 32'$ kh. Mivel Pécs mai greenwich-i koordinátái $N46^{\circ} 4'$, $E18^{\circ} 14'7$, és mivel a Greenwich-i

1. ábra Jelkulcs

Habsburg Birodalomban úttörő munkát végzett. Mikoviny tanulmányában a pozsonyi vár egyik tornyát határozta meg kezdő meridiánnak és a pécsi térkép is ezt alkalmazza⁶. Mikoviny térképén a fokhálózat feltüntetése nem díszítő elem, hanem geometriai tartalommal bír, ezt látjuk a

és a Mikoviny által használt pozsonyi meridián között $17^{\circ} 6'$ eltérés van, megállapíthatjuk, hogy a pécsi térkép alkotója kiemelkedő pontossággal határozta meg az egyes földrajzi helyek koordinátáit.

A térkép papírja is Mikoviny Sámuelre utal. Mikoviny a térképek megrajzolásához szükséges papirosokat saját költségén szerezte be. Az ő korában a jó minőségű papír még drága volt,

⁶ Bendefy 1976. I. 32.; Mélykúti Gábor: Földmérés és térképészet a 18. században. In.: A magyar térképészet nagyjai. Budapest, 2001.146–154.; Bartha Lajos: Mikoviny Sámuel asztrogeodéziai méréseiről. In.: A magyar térképészet nagyjai. Budapest, 2001. 204–211.

⁷ Bendefy 1976. I. 224–228

ezért a térképek első fogalmazványaihoz az olcsó, leggyengébb minőségű papírt használta, sokszor olyat, amelynek egyik oldalát már felhasználta, míg a hivatalos megrendelésre készült, sárga-fekete keretes térképek jobb minőségű papírra készültek. A pécsi térkép is finom minőségű papírra készült, ugyanis alsó részén egy összetett vízjel részlete látható. Az uradalmak felsorolásától jobbra egy stilizált liliumot, ennek folytatásában egy kettős osztású ferdén vágott címerpajzsot láthatunk, Csemely és Kácsfalu között pedig egy feliratban folytatódik a vízjel. Sajnos a vízjel a liliumtól a felirat felé haladva egyre nehezebben kivehető, de ha összevetjük Bendefy Lászlónak a Mikoviny térképekre vonatkozó vízjel-gyűjtésével, akkor az alábbi vízjellel vonhatunk párhuzamot⁸ (2. ábra).

2. ábra Vízjel

A további vizsgálat szükségessé teszi a pécsi térkép összevetését az MTA Kézirattárában található, Mikovinytól származó Somogy és részben Baranya vármegyét ábrázoló térképekkel is⁹. A Tk 13. jelű térkép Baranya vármegye nyugati részét a Pécs-Siklós vonalig ábrázolja. Ezen Mikoviny a *M[ons]. Mecsegek-t* (Mecsek hegység)

⁸ Bendefy 1976. I. 185–196

⁹ Az első név a Tk. 13 jelzetű, a második pedig a most előkerült térképen olvasható.

nem halmos, hanem már vonalkázásos módszerrel ábrázolja, ami eltér a pécsi térképtől. A névanyagot összevetve hasonló és eltérő írást is találunk, ez utóbbiból többet, például Fünfkirchen – 5. Ecclesiae, Szigetvar – Sziget, Geri – Gary, Tusony – Turony, Dantshaza – Dontshaza¹⁰.

Ha a két térképnek a Somogy vármegye délekeleti területét ábrázoló, Szigetvártól délre elterülő részét összehasonlítjuk, mely mindkét térképen részletes, akkor nagyfokú egyezést találunk. A névanyag szinte teljesen megegyezik, igaz, kisebb eltérések vannak. A vízrajzban azonban jelentősebb eltérés mutatkozik, a most előkerült térképen sokkal szerényebb a terület vízrajzi ábrázolása. A térképek jelkulcsa azonban megegyezik, amint azt fentebb bemutatuk¹¹.

Mikoviny Sámuel mellett készítőként felmerülhet Matolai János személye is, aki ebben az időszakban Bél Mátyás munkatársaként bizonyítottan többször is járt Baranya megyében, és aki a leírások mellett térképeket is készített. Először 1726-ban utazott keresztül a megyén Bél Mátyásnak adatokat gyűjtve országleírásához, majd a következő alkalmakra 1735-ben és 1736-ban került sor¹². Matolai térképész munkásságára Hrenkó Pál hívta fel a figyelmet. Hrenkó Pál tanulmányában részletesen ismerteti Matolai János 1730-ban az Alföldről készült kéziratos útirajzát, melyet az MTA Kézirattárában TK. 20. jelzettel találhatunk meg. A két térkép írásmódját összehasonlítva azonban véleményem szerint egyezés nem állapítható meg. Mindkét térképen szerepel Bátmonostor, ezt Matolai az útirajzán Monostorként tünteti fel, a most előkerült térképen pedig Bát Monostorként szerepel. Igaz, ezen egyetlen eltérésből nem szabad messzemenő

¹⁰ Bendefy László könyvében egy, az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában őrzött, TK 244. jelzetű Baranya vármegyét ábrázoló térképet is Mikovinynek tulajdonít, amely valóban hasonló a pécsihez, azonban ezt az újabb kutatás és ennek megfelelően a Térképtár katalógusa már nem Mikoviny-térképnek, hanem Müller Ignác 1769-ben megjelent Magyarország térképéről készült másolatként tünteti fel. (Bendefy 123–124.)

¹¹ Tóth Gergely: Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” című művének keletkezéstörténete és kéziratainak ismertetése. Kézirat, 2007. 76–80. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/tothgergely/diss.pdf>; BML IV 1. Baranya vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei. 10. köt. 1735. május 15. 88. II. 9.

¹² Hrenkó Pál: Egy elfeledett magyar földmérő: Matolai János. In: Geodézia és Kartográfia. 1978. 3. sz. 197–206.

következőket levonnunk. Döntőbb érv, hogy bár Matolainak több térképét is ismerjük, de ezek nem megyetérképek, hanem sokkal kisebb jelentőségű és kevésbé finom munkák, a Bél Mátyásnak folytatott adatgyűjtés és egyéb munkák mellett eltörpült térképészeti tevékenysége¹³, így valószínűleg nem tekinthetjük a most előkerült térkép készítőjének.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a legtöbb bizonyíték Mikoviny Sámuel szerzősége mellett szól, bár teljes bizonyossággal nem állíthatjuk. Amennyiben elfogadjuk ezt, nagy jelentőségűnek kell tekintenünk a pécsi térkép előkerülését, mivel a 18. század legnagyobb térképészének egy eddig ismeretlen munkája került napvilágra, amely lehetőséget nyújt újabb kutatásokra, mind Baranya történeti földrajza, mind a magyar térképészet története kutatói számára.

Összefoglalás

A Pécsi Püspöki Levéltár mélyéről véletlenül került elő egy 18. századi, Baranya vármegyét ábrázoló térkép, melynek címe: *Map(p) a Inclyti Comitatus Baranyiensis. In quo existentia Dominia Coloribus Sequestrata consistit hic Com. IV. Processibus qui pariter sunt designati*. A térképet keretező sárga-fekete fókálózat használata a 18. század híres térképészeire, Mikoviny Sámuelre utal, ami még inkább emeli a térkép értékét. Az ábrázolt birtokok tulajdonosváltásait egybevetve készítésének idejét 1736 és 1742 közötti időszakra tehetjük, így az

újonnan felfedezett térképet a legkorábbi részletes és pontos Baranya vármegye térképnek tekinthetjük.

Summary

The first detailed delineation of Baranya-county

An old map came up accidentally from the Bishop Archive of Pécs what represents Baranya-county in the middle of the 18. century. The title of the map: *Map(p) a Inclyti Comitatus Baranyiensis. In quo existentia Dominia Coloribus Sequestrata consistit hic Com. IV. Processibus qui pariter sunt designati*. The use of the yellow-black graticule refers to Sámuel Mikoviny, the distinguished map-maker what lifts the worth of the discovery still more. Determinable the date of the making was between 1736 and 1742 on the basis of the owners of the estates for this reason this map is the earlier detailed and accurate delineation of Baranya-county.

Horváth István
földrajztanár

Báthori István Közép- és Szakiskola, Borsodnádasi Esti Gimnáziumi Tagozata
ppklhorvathi@gamil.com

¹³Hrenkó Pál: Egy elfeledett magyar földmérő: Matolai János. In: Geodézia és Kartográfia. 1978. 3. sz. 197-206.

Tájékoztatjuk kedves olvasóinkat,
hogy a Magyar Földmérési,
Térképészeti és Távérzékelési Társaság
programjairól, híreiről
rendszeresen tájékozódhatnak honlapunkon is.

www.mfttt.hu

MFTTT vezetőség

